

Marc Bloch aujourd'hui. Histoire comparée et Sciences Sociales.

Textes réunis par Hartmut Atsma et André Burguière

Walter Prevenier

Citer ce document / Cite this document :

Prevenier Walter. *Marc Bloch aujourd'hui. Histoire comparée et Sciences Sociales*. Textes réunis par Hartmut Atsma et André Burguière. In: *Revue belge de philologie et d'histoire*, tome 71, fasc. 4, 1993. Histoire medievale, moderne et contemporaine — Middeleeuwse, moderne en hedendaagse geschiedenis. pp. 918-923;

https://www.persee.fr/doc/rbph_0035-0818_1993_num_71_4_3918_t1_0918_0000_2

Fichier pdf généré le 16/04/2018

plus d'un demi-siècle. Jullian y fait de nombreuses allusions à son travail scientifique, et Motte n'aborde ce sujet qu'occasionnellement, mais jamais de façon systématique. Il mentionne que lorsque Jullian posa sa candidature au Collège de France, il avait une bibliographie d'une centaine de titres : pourquoi ne donne-t-il pas cette liste qui aurait permis au lecteur de mieux suivre l'évolution des centres d'intérêt de Jullian ? A nos yeux, le livre d'Albert Grenier, *Camille Jullian. Un demi-siècle de science historique et de progrès français (1880-1930)* (Paris, 1944) répond bien mieux aux buts que s'était proposés O. Motte, et reste un travail de base encore irremplacé. — Sigfried J. DE LAET.

Marc Bloch aujourd'hui. Histoire comparée et Sciences Sociales. Textes réunis par Hartmut Atsma et André Burguière. Paris, Édit. de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, 1990 ; één deel in-8°, 454 blz.

Is het echt nodig dat de lezer zich er over verbaast dat het initiatief tot een colloquium over het werk van Marc Bloch in juni 1986 uitging van het *Institut Historique Allemand* te Parijs, en haar directeur K.F. Werner, prompt bijgesprongen weliswaar door J. Le Goff en door de *École des Hautes Études en Sciences Sociales*, het centrum dat de traditie van Marc Bloch en Lucien Febvre expliciet voortzet ? Eigenlijk niet. M. Bloch is een figuur met wereldbetekenis, en in het bijzonder heeft hij zich jarenlang fel ingespannen om in de *Revue Historique* en de *Annales* de nieuwe bevindingen van de Duitse mediëvisten bij het Franse publiek binnen te brengen via recensies en reflecties. Toch lijkt het initiatief van het Duits instituut tot huldigen van de auteur van *L'étrange défaite*, van een der briljanste docenten aan de toch wel ideologisch niet onschuldige «université de choc» die Straatsburg was in het interbellum, een niet onaardig eresaluut, en dat wordt door de Franse deelnemers aan het colloquium in 1986 dan ook zo aangevoeld (cf. A. Burguière, p. 11-12 ; Ch. Morazé, p. 17 ; R. Folz, p. 39).

Werd Marc Bloch na zijn dood nadrukkelijk door de Franse wetenschapswereld miskend, zoals zoon Etienne Bloch (p. 36) beweert ? Eigenaardige strubbelingen, zoals het afwijzen van het aanbod om Blochs nagelaten papieren te deponeren in de Bibliothèque Nationale, en die tussen de familie en Braudel rond de briefwisseling met Lucien Febvre (p. 30-34) wijzen in die richting. Is er een politieke achtergrond ? Of een laat Dreyfus-syndroom ? De Fransen zijn nochtans niet karig met het uitspelen van allochtone of semi-allochtone vedettes (van Picasso tot Yves Montand) als sterren aan een puur Frans firmament. Welnu, tot vandaag het staat buiten kijf dat Marc Bloch een internationaal verkoopbaar produkt was vanaf zijn overlijden. Zijn werk werd eindeloos herdrukt. De „nouvelle histoire” werd uitdrukkelijk aan zijn ideeën vastgehaakt. De miskenning lijkt me een eenvoudig doorprikbare mythe.

Ch. Morazé herinnert trouwens aan de enthousiaste hulde in de Sorbonne kort na de oorlog (p. 18). Blochs prestige in Duitsland (p. 49), Engeland (p. 20), de V.S. (p. 55) en elders was en is enorm. Morazé vermeldt hem als „le génie protecteur” van de *École des Hautes Études* (p. 17). Ook tijdens zijn leven is zijn prestige, ook in Frankrijk zelf, heel groot geweest. Het redelijkste oordeel en het interessantste relaas over Blochs carrière biedt O. Dumoulin, die weigert in hem „un paria aux mérites méconnus” (p. 88) te zien. De mislukte kandidatuurstelling van Bloch voor het Collège de France in 1934 wordt even in verband gebracht met een latent antisemitisme in de periode van de affaire-Stavisky, en met de nationalistische opstoten van toen. Dumoulin koppelt die (eenmalige) nederlaag echter veeleer aan een vlijmscherpe analyse van de toenmalige „marché universitaire”, schraal wegens de crisis, bangerig voor elke innovatie. Het afwijzen van elke vorm van vernieuwing en de voorkeur voor eruditie van traditionele makelij, die de toenmalige selectiecommissies in de jaren '30 kenmerkte, was dé handicap voor Bloch, maar toch weer niet zo groot dat hij niet met brio verkozen werd om, vanaf 1936, aan de Sorbonne de economische geschiedenis te doceren.

Deze bundel is het levend bewijs van het ononderbroken impact dat het werk en de thesen van Marc Bloch tot vandaag had in de Franse en de internationale vakliteratuur. De in 1990 gepubliceerde bijdragen aan het colloquium van 1986 bewijzen stuk voor stuk de Nachwuchs en de reacties waartoe de ideeën van Bloch uitdaagden. In een aantal rubrieken wordt nagegaan wat er van de thesissen rechtop is gebleven en welke stellingen tot welke nieuwe theorieën hebben geïnspireerd. Het resultaat van de analyse doet enigszins denken aan wat met Henri Pirenne is gebeurd, toen men een analoog statement maakte over de filiatie van de beroemde „Mahomet et Charlemagne”-these en de balans van andere gecontesteerde opvattingen over het ontstaan van de steden en de Belgische geschiedenis. In beide gevallen zijn heel wat resultaten en stellingen voorbijgestreefd en achterhaald, meestal door het aanboren van nieuwe bronnen en zelfs van geheel nieuwe sectoren, zoals de middeleeuwse archeologie, een enkele keer ook door de kracht van een nieuwe geniale idee. Zoals in de casus Pirenne toont ook deze nieuwe lektuur van Bloch door specialisten die na hem op zijn geliefkoosde terreinen werkten hoezeer zij, en vele anderen, uitgedaagd werden en geïnspireerd door de creatieve flits van een hypothese, die achteraf niet meer is gebleken dan een tussentijds onderzoeksresultaat. Het is een geruststellende gedachte dat de formidabele publicaties waartoe men na 1944 in de lijn van Marc Bloch in de School van de *Annales* en er buiten gekomen is, doordat Bloch de methodologische weg had gewezen of in een „racourci” te snel een stelling had geponeerd die — ook al zijn zijn publicaties gekenmerkt door een uitermate scherpe eruditie en vertrouwdheid met de bronnen- met nieuwe bevindingen moest worden genuanceerd, zeer spoedig evenzeer als de werken

van Marc Bloch zelf niet meer zullen blijken te zijn dan een tijdelijke voorstelling van het verleden, even verguisbaar voor de volgende generatie.

De aktuele betekenis en doorwerking van Blochs ideeën werd op het colloquium nagegaan in vier rubrieken, resp. gewijd aan „macht en monarchie”, de rurale geschiedenis, het comparatisme en een vierde pakket, waarin enkele meer beperkte specifieke onderzoeksthema's worden belicht. Daarnaast vullen enkele getuigenissen van Marc Blochs zoon en van enkele vrienden en studenten, en enkele biografische en historiografische bijdragen van volslagen outsiders het beeld op nuttige wijze aan. Uit deze studies komt het beeld te voorschijn van trekken die men geredelijk aan een Frans hoogleraar der jaren '30 geneigd is toe te schrijven : een strenge, hardwerkende, afstandelijke erudiet, levend voor de wetenschap en voor het pijnlijk speuren naar objectieve reconstructie ; niet het imago van briljante redenaar en joyeuse levensgenieter dat men met Pirenne associeert. Twee van zijn leerlingen nemen de term „froid” in de mond om Bloch te karakteriseren (p. 39 en 43), zijn zoon : „un père autoritaire et sévère”, „nous étions écrasés par sa personnalité”. Fink noteert dat hij, ondanks een succesvolle carrière toch „d'une certaine façon étranger” bleef aan het universitaire milieu. Wat Dumoulin getuigt over de perikelen rond zijn kandidatuurstelling wijst in de richting van een eigenzinnige, introverte, weinig flexibele, zichzelf graag in moeilijkheden brengende persoonlijkheid. Men zou zich zowaar afvragen hoe dergelijke stugheid en zin voor het erudiete detail gepaard konden gaan met de flitsende formuleringen van volstrekt creatieve en uitdagende syntheses. Een tweede schijnbare paradox is het contrast tussen de edelgestrenge geleerde en de geëngageerde verzetsman, die in die kontekst blijk gaf van bijtende partijdigheid (uitspraak C. Fink op p. 60), paradox ook tussen geëxalteerd nationalisme en het cosmopolitisme dat zijn wetenschappelijk oeuvre inspireerde.

Het is een boeiende ervaring te zien hoe vruchtbaar bepaalde invalshoeken van Bloch blijken te zijn geweest, hoe andere eerst felle methodologische tegenwind kregen, om in een latere fase weer gerehabiliteerd te worden. Een mooi voorbeeld van dat laatste is zijn concept „classe servile”. Bloch stelde dat de antieke slavernij niet als dusdanig in de middeleeuwen overleefde, tenzij voor individuele gevallen, terwijl in de middeleeuwen een nieuw fenomeen groeide, sui generis, nl. dat van een „classe servile”, dat een massa-verschijnsel was, een afgesloten sociale klasse. L. Verriest bepleitte na Bloch de continuïteit en leek gelijk te krijgen op grond van een overvloed aan eruditie en nieuwe documentatie, die Bloch inderdaad over het hoofd zag in zijn anderssoortige selectie der bronnen. P. Bonnassie (p. 363-87) wijst erop dat recent onderzoek de ideeën van Bloch opnieuw aan pertinentie doen winnen, en dat zich op dit vlak in de 10de-11de eeuw wel degelijk een „bouleversement des valeurs” heeft voorgedaan. Een tweede voorbeeld is dat van de rol van de watermolen ; terecht hebben onderzoekers, na het verschijnen van Blochs werk, in 1935, gewezen op de zwakke documentaire basis van de these. Ze toonden aan

dat weliswaar watermolens bestonden in de oudheid, maar dat ze hun economische rol pas konden spelen in de middeleeuwen onder druk van nieuwe en specifieke economische situaties. D. Lohrmann (p. 339-47) toont aan hoe recente archeologische bevindingen Blochs these weliswaar grondig nuanceren, maar toch in haar essentie rehabiliteren.

Het relatieve „succes” van een these ligt op het moment van publicatie in aanzienlijke mate aan de receptie-bereidheid van de contemporaine vakwereld voor een originele gedachte en natuurlijk ook wel aan het gezag en de positie van de auteur. Zo is het duidelijk dat Bloch sneller aanvaard werd door de Franse dan door de Duitse vakgenoten. K.F. Werner wijst (p. 125) op een liefde-haat relatie : Bloch vond dat de meeste Duitse historici, op A. Dopsch na, al te zeer gebiologeerd waren door instellingen, te weinig door sociale realiteiten ; het onbegrip was wederzijds en verklaart de late receptie van Bloch in Duitsland.

Maar het succes moet ook uitgelegd worden door de intrinsieke waarde van de historicus in kwestie. Diverse medewerkers aan deze bundel tonen dat op de meest uiteenlopende terreinen overtuigend aan. Guy Bois schrijft de kracht van M. Bloch toe aan twee verfrissende innovaties ; één op het vlak van de methodologie, nl. het inschakelen van de andere menswetenschappen, van het comparatisme en van de regressieve methode ; maar vooral zijn conceptualisme : Bloch vertrok van nieuwe concepten en structuren zoals „le régime agraire” en zoals de feodaliteit als een „système social” in plaats van als een tijdvak. Fr. Furet meent daarentegen dat niet de inschakeling van Durkheim en Vidal de la Blache in het historisch bedrijf de kern vormen, wel de breuk met de lange, 19de eeuwse, positivistische traditie, die Bloch irreversibel vervangen heeft door prioritaire aandacht voor de „voorstellingen” (*représentations*) van de wereld, boven de feiten, voor de sociale klassen als product van voorstellingen (p. 338). J.-Cl. Schmitt preciseert (p. 409) dat de kern van vernieuwing van „La Société Féodale” inderdaad ligt in het leggen van de link tussen cultuur en sociale klasse in het hoofdstuk „Façons de sentir et de penser”, volgens hem een historiografisch archetypen van de mentaliteitsgeschiedenis.

Het is uiteraard even boeiend na te gaan — en ook dit gebeurde in deze bundel — waarom bepaalde thesen van Bloch het niet meer doen en/of weerlegd werden. Een nochtans briljante vondst — men denke slechts aan Pirennes *Mahomet et Charlemagne* — kan in de vernieling worden geschreven vanuit een grondiger heuristiek of door het onvoorspelbaar opduiken van nieuwe (bv. archeologische) documenten, die de eerste these falsifiëren. Verriests antithese over de „classe servile” kreeg even de bovenhand door een nieuwe keuze van bewijsstukken. Het is geruststellend vast te stellen dat zelfs Bloch geen onvoorwaardelijke sant in chauvinistisch Frankrijk is. Jacques Le Goff verklaart hem, zoals elk behoorlijk en normaal historicus, „prisonnier de son temps” (weliswaar „quelque génial qu’il fût !”) ; die veeg uit de pan

verdient hij als rationalist („venu des Lumières”) die zich toch niet geheel kon losmaken van het hem omgevende positivisme, en in *Les Rois thaumaturges* het koninklijk mirakel meende te moeten herleiden tot „une erreur collective”, tot „une superstition”, tot „une manifestation primitive”. Hier stamt de kritiek dus uit een ideologisch-methodologische basis. Ze kan echter evenzeer op Blochs concepten zelf betrekking hebben. R. Hilton geeft forse kritiek op Blochs visie op de zgn. late ontwikkeling van de „seigneurie” in Engeland (in vergelijking met Frankrijk), waardoor grote onverdeelde landgoederen in handen zouden zijn gebleven van luttele grootgrondbezitters, en een uitgebreid proletariaat zou hebben bestaan; de landadel zou gesteund geweest zijn door de kroon, en het Parlement hebben beheerst; onderzoek, na Bloch, van de dorpsgemeenschappen en vooral de vruchtbare dynamiek van de Cambridge Group for Population Studies, brachten aan het licht dat het Engels feodalisme helemaal niet archaisch was, en ruimte gaf aan vele niet-proletarische kleine grondeigenaars (p. 173-80). R. Fossier (p. 219-22) illustreert dan weer hoe kwetsbaar het werken met hypothesen (bij M. Bloch) wel was, aan de hand van de casus van de parcelleringsvormen; Bloch had de verschillen uitgelegd door diversiteit van werktuigen; het blijkt nu dat hij het aandeel van het determinisme door de aard van de bodem verwaarloosde, maar ook een technische innovatie, de introductie van de „tourne-oreille”, die Fossier tot zijn hypothese over een omschakeling in 1350-1400 inspireert. Maurice Aymard legt allicht het best uit waarom M. Bloch in vele opzichten toch wel is voorbijgestreefd geraakt. In feite was zijn hele oeuvre een zoektocht naar het identificeren van specificiteiten en verschillen op basis van *structuren*. De seriële geschiedschrijving die na hem zo toonaangevend werd heeft echter de conjunctuur op de voorgrond gebracht (p. 275).

De meeste bijdragen van deze bundel demonstreren evenwel welke vruchtbare inspiratie-bronnen de publicaties van M. Bloch geweest zijn. Fr. Graus poneert dat Blochs these over het belang van mentaliteiten voor regeringsvormen aan de basis ligt van Kantorowicz' „politieke theologie” (p. 115). De idee van G. Duby over de omschakeling van het politieke landschap rond het jaar 1000 wordt door G. Bois vastgehaakt aan zijn door Bloch geïnspireerde visie op de sociale mutatie van toen (p. 171). R. Hilton wijst op Blochs impact op het zgn. Brenner-debat over de overgang van feodalisme naar kapitalisme (p. 173). Hij, maar ook L. Valensi en R. Grew, wijzen op de relatieve verwaarlozing van het comparatisme in de school van de *Annales* na Blochs dood, maar op het doorleven van diens aanpak in de Angelsaksische wereld na W.O. II. Grew wijst meer bepaald op de directe filiatie met de stichting van de centra voor comparatieve studies aan zoveel Amerikaanse universiteiten, en aan de oprichting, in 1958, van het tijdschrift „Comparative Studies in Society and History”. Uiteraard konden Cl. Tardits en A. Gurevich wijzen op de forse inspiratie die Bloch uitoefende op de historische anthropologie, en J. Le Goff op het impact op de „nouvelle histoire politique” (p. 147). Terecht

stipt A. Burguière nog aan welke invloed Bloch, meer bepaald het deel over „Les liens du sang” uit „La société féodale”, gehad heeft op de sinds de laatste twintig jaar fel opbloeiende bestudering van de familie en van de sociale netwerken (p. 389).

De bijdragen van deze herdenkingsbundel zijn zeer ongelijk van waarde en van aanpak, maar bijna in elk van hen kan men nuttige componenten sprokkelen rond het boeiende probleem van de succescurve, de receptie en de afwijzing van historiografische thesen. Het werk van Marc Bloch is voor dergelijke enquête een goudmijn. — Walter PREVENIER.

Verhulst (Adriaan). *Précis d'histoire rurale de la Belgique*. Bruxelles, Éditions de l'Université de Bruxelles, 1990 ; un vol. in-8°, 224 p. Prix : 750 fr. belges.

Quel mots conviendraient mieux pour la présentation de ce *Précis d'histoire rurale de la Belgique* d'Adriaan Verhulst que ceux de Georges Despy dans la Préface ? Issu de cours tenus à l'Université Libre de Bruxelles (Chaire Francqui), cet ouvrage ne saurait être ramené à l'aune étroite que suggérerait un titre retenu, peut-être en raison de l'absence de notes. En fait, il s'agit d'un panorama chronologique de plus de treize siècles, s'étendant de la «dérromanisation» à la crise rurale de la première moitié du XIe siècle (plus durement ressentie en Flandre qu'en Wallonie). Une synthèse, respectueuse de la perspective naguère un peu bousculée par P. Lindemans dans sa *Geschiedenis van de landbouw in België* (au demeurant excellente quant aux techniques), accordant au Moyen Âge une part moins sommaire qu'il n'a été coutume souvent, tenant compte des très nombreuses publications et travaux qui ont vu le jour depuis une quarantaine d'années. Et «suivant les trois pistes majeures qui doivent orienter l'historien» dans le domaine visité, pour en revenir au propos du préfacier : 1° examiner le passage d'un type économique et social bien déterminé (le grand domaine carolingien et post-carolingien) à un autre appelé à durer des XIe et XIIe siècles jusqu'à la fin de l'Ancien Régime (la seigneurie classique) ; 2° replacer cette évolution sur fond de conjoncture, englobant l'ensemble des paramètres qui la composent ; 3° articuler monde des campagnes et monde des villes pour retrouver «une symbiose» dans laquelle ils ont vécu et «que l'on n'a pas toujours suffisamment perçue».

Ce «précis» se recommande par une exposition claire et ferme. Adriaan Verhulst dirige les changements comme un chef d'orchestre une partition. Il donne ainsi véritablement l'impression d'une continuité à travers les péripéties et, même, des modifications de beaucoup plus grande importance. Une de ses idées maîtresses est qu'il n'y a pas eu de révolutions (un article consacré à ce thème, que nous n'avons pas lu, était annoncé pour un numéro à venir de la revue *Sartonia*). Cela le conduit à l'affirmation de thèses nouvelles, à